

ŠTO JE SOCIOLOGIZAM (SOCIOLOGIZAM STAROG PROGRAMA U SOCIOLOGIJI SPOZNAJE)

DARKO POLŠEK
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC:165
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
Received 1991-01-14

Današnji kritičari Bloorovog i Barnesovog sociologizma (pokušaja teoretske redukcije objašnjenja sadržaja vjerovanja na njihove socijalne uzroke), nisu se obazirali na činjenicu da je "strogi program u sociologiji spoznaje" metodološki program, što znači da se na temelju ili u okvirima tog programa mogu postaviti različite socijalne teorije. Autori su doduše predložili i teorije koje bi ispunjavale zadatke i obećanja metaodološkog programa, ali se o njima mora raspravljati tako da se razluči legitimnost programa od njihove izvodljivosti ili korisnosti. Usporedbom s Lakatosevim normama za "metodološko istraživačke programe", pokazalo se da je "strogi program" (bez potrebne historijske distance) po Lakatoševim kriterijima progresivan, dok se suprostavljeni tip objašnjenja vjerovanja, normativno-racionalistički, suočava sa velikim teškoćama u opravdavanju i objašnjenju znanstveno-racionalističke demarkacije racionalnih i iracionalnih vjerovanja.

ŠTO JE SOCIOLOGIZAM ?

(SOCIOLOGIZAM STROGOG PROGRAMA U SOCIOLOGIJI SPOZNAJE)

"Radije bih volio naći jedno objašnjenje uzroka negoli se domoći cijelog perzijskog carstva".

Demokrit

Dva tipa redukcionizma

Pojmom sociologizam označava se pokušaj objašnjenja ili norma

istraživanja kojom se neko sociologiji strano predmetno područje objašnjavanja ili pokušava objasniti sociološkim sredstvima ili socijalnim zakonitostima. Metodološka sredstva zajednička svakom pokušaju podvođenja "stranih" predmetnih oblasti u jedinstveno područje objašnjenja naziva se redukcija, a metodološka norma svojstvena takvom podvođenju - redukcionizam.

U znanstvenom objašnjenju najčešći su primjeri redukcionističkih pokušaja: fizikalizam, biologizam, psihologizam i sociologizam. Redukcionističke se metode najčešće koriste i rađaju u onim znanostima kojima odgovaraju kategorijalno odijeljena ontička (predmetna) područja: sfera anorganskog, organskog, psihičkog i duhovnog (društvenog). Navedeni redukcionistički programi polaze od pretpostavke da je objašnjenje karakteristično za jednu znanstvenu disciplinu podobno i potrebno u objašnjenju nekog drugog predmetnog područja. Argumenti u prilog pojedinog redukcionističkog programa najčešće se isključuju, jer su temelji redukcije, zakoni koji važe u pojedinoj znanstvenoj oblasti, sadržajno različiti od onih druge znanosti, ali se neki redukcionistički programi, ovisno o njihovim formulacijama, mogu uklopiti u općenitiji program redukcije. Tako se npr. biologističko načelo o svođenju društvenog života na prirodni vrlo lako može uklopiti u fizikalistički program, koji tvrdi da se i sami zakoni biologije, temelj redukcije za društvene pojave, mogu objasniti zakonima fizike. Slično važi i za psihologiju.

Mogući su i drugčiji tipovi biologističkog i psihologističkog načela redukcije. Primjerice, evolucionističko načelo u biologiji ne tvrdi da se samo društveni fenomeni mogu podvesti pod princip evolucije, već da ono vrijedi i za fizičke i za društvene pojave. Psihologistički program, s druge strane, može tvrditi da bez psihičkog života nikakvo objašnjenje svijeta ne bi bilo moguće. Stoga je preduvjet za spoznaju svijeta, spoznaja zakonitosti o mehanizmima spoznavanja.

Sociologizam se za razliku od fizikalizma, psihologizma i biologizma, koji složenost pojavi ontički višeg reda pokušavaju objasniti jednostavnijim načelima i zakonima što primarno važe za ontički niži red, ne može uklopiti u takav ontološki smjer redukcije. To bi bilo moguće kada bi postojala neka predmetna oblast složenija od društvene, pa bi se pronađeni zakoni za društveni život upotrebljavali kao temelj redukcije za te složene pojave. Takve pojave međutim ne poznajemo, pa je ova redukcija složenog na jednostavno za sociologizam nemoguća.

Smjer sociološke redukcije sličniji je navedenom psihologističkom programu. Njegovo načelo nije ontološko svođenje složenog na jednostavno, već spoznajnoteoretsko načelo prema kojem spoznaja o svijetu ne može postojati, ako ne postoji društvo koje legitimira, prenosi, prisiljava na spoznavanje. Proučavanje društvenog života daje ključ razumijevanja (objašnjenja) stvarnosti i same sposobnosti spoznavanja. Spoznaja zakona i kategorija za bilo koji ontički red ne

bi bila moguća bez neke društveno-institucionalne matrice koja će subjektivno doživljavanju stvarnosti dati objektivnost.

Najčešći i najjači argument za redukcionizam jest princip jednostavnosti ili tzv. Occamova britva koji kaže; entia non sunt multiplicanda (bića ne treba umnažati). Ako su nam za objašnjenje neke pojave potrebne ideje, ne znači da one postoje na neki drugi način od onih pojava koje objašnjavamo. Epistemološka varijanta Occamove britve odnosi se na objašnjenja. Ako su za objašnjenja neke pojave preložene mnoge teorije, opravdano je pretpostaviti da je samo jedno objašnjenje ispravno. Radi se o tzv. zahtjevu za unifikacijom objašnjenja, koji kaže¹ : Cilj je znanstvenog objašnjenja oduvijek bila unifikacija, tj. razumjevanje maksimuma činjenica i pravilnosti pomoću minimuma teoretskih pojmova i pretpostavki.²

Postoje dakle dva redukcionistička smjera. Prvi, ontološki, pretpostavlja da se objašnjenje složenih fenomena ili stanja može objasniti isključivo pozivanjem na ontologiju. Budući da se svijet izgrađuje (primamo ili isključivo) na principima fizike, onda i fizikalni zakoni moraju biti osnova za objašnjenje fenomena realno izgrađenih na tim principima. Drugi je smjer *spoznajnoteorijski* ili epistemološki. On tvrdi da složena stvarnost nije izgrađena od jednostavnih elemenata, već da spoznaja te jednostavnosti ne bi bila moguća bez složenih (psihičkih i društvenih) stanja, tako da objašnjenje ontološke jednostavnosti nije moguće bez razumjevanja zakonitosti koji važe za ontološki složena stanja. Ta ontološki složena stanja moraju dakle imati spoznajni primat i shodno tome primat u objašnjenju.

Složenost socijalnih stanja ne može biti temelj metodološkog zahtjeva za pojednostavljenjem, pa se sociologizam, tj. spoznajnoteoretski reduktivni smjer može opravdati drugim sredstvima. Kao i ostali redukcionistički pokušaji i sociologizam se poziva na objašnjavalачku (eksplanatornu) jednostavnost i unifikaciju objašnjenja.³ Pored toga što pokušava ispuniti zahtjev za unifikacijom objašnjenja i jednostavnijim razumjevanjem svijeta, sociologizam, za razliku od

¹ Philip Kitcher, "Explanatory Unification", u: J. P. Pitt, *Theories of Explanation*, Oxford University Press, Oxford, 1988.

² Herbert Feigl, cit. prema Kitcher, *ibid.* str. 167.

³ "Objašnjavanje mora na neki način pojednostavniti ono što moramo prihvatiti. Objašnjenje zakona pokazivanjem da oni slijede iz drugih zakona je pojednostavljenje onoga što moramo prihvatiti jer smanjuje broj neprozirnih nužnosti koje moramo pretpostaviti... Ono što moramo dobiti... je redukcija broja nezavisnih zakona koje moramo prihvatiti za potpun opis prirode", W. Kneale, cit. prema M. Friedmanu: "Explanation and Scientific Understanding", *The Journal of Philosophy* 1-74. Kneale i Friedman upotrebljavaju jednostavnost i unifikaciju promisque.

fizikalizma i biologizma, ispunjava još dva kriterija objašnjavalačke snage: princip familijarnosti koji kaže da objašnjenje mora pokušati prevesti nepoznate i nejasne stvari na poznatije, i princip "intelektualne mode" koji kaže da se nepoznate stvari objašnjavaju pozivanjem na već razumljene fenomene, tj. "ideale prirodnog poretka", ili na vladajuće misli što se u nekom razdoblju smatraju neprikosnovenim. Ovdje nećemo raspravljati o konzistentnosti tih principa, nego ćemo se zadovoljiti konstatacijom da sociologizam formalno može ispuniti navedene zahtjeve. Valja također reći da je sociologizam u tom smislu program odnosno norma istraživanja koja se može i ne mora potvrditi kao istinita, valjanja i poželjna. Međutim, ona nudi objašnjavalaško obećanje koje, kako kaže Kitcher, najčešće prethodi utvrđivanju činjenica.

Redukcionizmu suprostavljena metodologija, primjerice Bergsonov vitalizam, pretpostavlja da reduciranim objašnjenjem gubimo izvornost, neponovljivost i specifičnost (emergenciju) fenomena koji objašnjavamo. Ako na primjer objašnjavamo kretanje živih bića, onda ćemo redukcijom oblika života na svijet ili zakone fizike svjesno zanemariti upravo one karakteristike na temelju kojih smijemo govoriti o živom biću. Drugim riječima, antireduccionistički stav poziva se na princip složenosti koji tvrdi da jedinstveni tip objašnjenja za sve pojave nije dostatan za objašnjenje raznolikosti pojavnog svijeta, odnosno u navedenom primjeru, da su mnogi oblici prirodnog i duhovnog života nesvodivi na fiziku. Tako će se protivnici sociologizma pozivati na nesvodivost vjerovanja, znanja, duhovnog života, na sociološke zakone.

U ovom članku pokušat ćemo opravdati sociološki reduktivizam. Za to opravdanje poslužiti ćemo se jednim novijim sociologističkim pokušajem poznatim pod imenom "strogi program u sociologiji spoznaje".

Sociologistički primjeri

Svi sociologistički primjeri koje namjeravamo razmotriti, polaze od epistemološkog reduccionističkog smjera. U svim je navedenim primjerima eksplanandum (ono što valja objasniti) znanje, spoznaja, misaona "nadgradnja", logika. Njihov su eksplanans (ono čime se objašnjava), tj. baza redukcije - zakoni, funkcije, kategorije, strukture društva. Temeljna je pretpostavka da naše znanje uopće, pa tako ni znanje o nekom ontičkom području, ne bi bilo moguće bez društva i bez razumijevanja njegova funkcioniranja i utjecaja na pojedinačna znanja. Filozofskim terminima izraženo, sociologizam tvrdi da društvenost i njeno poznavanje nisu samo nužni već i dovoljni uvjeti za nastanak i razumijevanje

⁴ Izrazi i navedena podjela preuzeta je od Michaela Friedmana. U svom članku Friedman govori o nedostacima tih teorija objašnjenja.

spoznaje.⁵ U povijesti sociologije nema mnogo sociologističkih teorija. Osnivači sociologije (Comte, Spenser, Marx) bili su klasični redukcionisti, ali nijedan od njih nije bio "klasični" sociologist. Prvi je bio fizikalist, drugi biologist, a treći zastupnik ekonomizma.

Marxov ekonomizam možemo s gotovo punim pravom zvati sociologizam, jer je ekonomija za njega isključivo društvena kategorija (ne možemo npr. govoriti o ekonomiji rezoniranja ili o ekonomičnosti fotosinteze). Svi oblici života svode se na upotrebnu ili razmjensku vrijednost ("Zemlja, ekonomski se tu računa i voda") ili pak na određene društvene interese koji objašnjavaju pojave ("Jedna baza za život, a druga za nauku, to je od početka laž"). Poteškoća sa Marxovim ekonomizmom (sociološkim redukcionizmom) postala je vidljiva kad se postavilo pitanje mogu li se pomoću njegove paradigme objasniti baš svi oblici života. Marx je dao upute kako fenomene jedne sfere svesti na drugu (nadgradnju na bazu, svijest na materijalni život), ali je ostalo nejasno mogu li se pojave u prirodi i njihova objašnjenja na isti način uklopiti u analizu lažne svijesti kao što je slučaj s pravom, moralom ili filozofijom. Engels je u svojoj "Dijalektici prirode" pokušao dijalektičko objašnjenje potegnuti i na prirodne znanosti, ali takva objašnjenja nisu bila zadovoljavajuća, pa su se Marxovi nastavljači, primjerice Lukacs, radije ograničavali na primjenu dijalektike u objašnjenju društvenog života. Marxovo objašnjenje koristilo se dijalektičkom metodom. Ponekad baza uvjetuje nadgradnju, a ponekad nadgradnja (svjesni život) povratno djeluje na bazu. Stoga možemo ponoviti Mertonov prigovor⁶ upćen Marxu, prema kojem u stvari ipak ne znamo je li nadgradnja svodiva na bazu, jer ta dvostrana, cirkularna uzročnost (dijalektičnost) ostavlja otvorenim pitanje uzročnog objašnjenja.

Drugi najpoznatiji sociologistički pokušaj jest Durkheimova teorija o genezi logičkih struktura iz društvenih i teorija o socijalnoj prirodi logike. Ova potonja pretpostavlja da ćemo tek poznavanjem društvenih shvatiti logičke

⁵ Nužni su uvjeti kontekst bez kojeg neka pojava ne bi mogla nastati, a dovoljni su uvjeti u tom kontekstu direktni uzroci, tj. razlozi za njen nastanak ili razvoj. Tako je npr. za izgaranje svijeće potreban kisik (nužan uvjet), dok je paljenje šibice, ako su zadovoljeni nužni uvjeti, tj. ako ima kisika, dovoljan uvjet, neposredni uzrok, tj. razlog što se svijeća zapalila. Standardna dogma u objašnjenju znanja jest da je društvo doduše nužan uvjet, kontekst u kojem se znanje jedino može pojaviti, ali ono nikada ne može biti dovoljan razlog za pojavu nekog mijenja, tj. sredstvo za objašnjenje njegovog nastanka, pa se sociologija ograničavala na opis ili objašnjenje nužnih uvjeta, dok je pitanje (dovoljnih) razloga predmet rasprave "fundamentalnijih" znanosti ili filozofije kojoj sociolozi ne mogu ništa pridonjeti. Vidi također bilješku 11.

⁶ R. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Collier Macmillan, London, 1964.

kategorije, tj. zakone. mišljenja.⁷ No, problem s navedenom sociologističkom hipotezom leži u tome što Durkheim dozvoljava da u tom objašnjenju logici ostane i reziduum neobjašnjenog:⁸ "Svakako, nikad nije naodmet naglasiti

⁷ "Upravo to čini pojmovno mišljenje za nas vrednim. Da su samo opšte ideje, pojmovi ne bi mnogo obogaćivali saznanje; jer opšte... ne sadrži ništa više negoli pojedinačno. Ali ako su ponmovi, pre svega, kolektivne prestave, onome čemu nas može poučiti naše lično iskustvo oni dodaju mudrost i znanje koje je kolektiv nagomilavao vekovima... Pojmiti jednu stvar znači bolje shvatiti njene bitne elemente i istovremeno smestiti je u neku celinu; jer svaka civilizacija ima svoj organizovani sistem pojmova koji jcodlikuje... Kolektivna prestava je nužno podvrgnuta kontroli koja se beskrajno ponavlja: ljudi koji uz nju pristaju provjeravaju je sopstvenim iskustvom. Ona, dakle, ne može biti potpuno neadekvatna svom predmetu... I obratno, teško da pojmovi, čak i kad su izgrađeni prvim pravilima nauke, crpe autoritet jedino iz svoje objektivne vrednosti. Da bi se u njih verovalo, nije dovoljno da budu istiniti... Pojmovno misliti ne znači naprosto izdvojiti i grupisati obeležja zajednička izvesnom broju predmeta, već podvesti promenljivo pod trajno, individualno pod društveno... Ali... ne samo što (pojmovi) dolaze od društva, nego su i same stvari koje izražavaju društvene. Ne samo što ih je društvo ustanovilo, nego im je i kao sadržaj služe različiti vidovi društvenog bića: kategorija roda se isprva nije razlikovala od pojma ljudske grupe, ritam društvenog života počiva u osnovi kategorije vremena, prostor koji društvo zauzima pružio je grašu kategoriji prostora, a kolektivna sila je bila prauzor pojma delotvorne sile, bitnog elementa kategorije uzročnosti. Međutim, kategorije nisu načinjene da bi se primjenjivale samo na društveno carstvo, već se prostiru na svekoliku stvarnost. Kako su onda modeli prema kojima su izrađene bili pozajmljeni od društva? To je zato što su one najuzvišeniji pojmovi koji u saznanju igraju pretežnu ulogu. Funkcija kategorija je, naime, da nadvise i obuhvate sve druge pojmove: one su trajni okviri mentalnog života. No, da bi mogle da obujme takav predmet, potrebno je da i same budu oblikovane prema stvarnosti jednake širine.... (Društvo) je moguće samo ako su pojedinci i stvari koje ga čine raspodjeljeni u različite grupe, tj jest klasirani, ako su i same te grupe klasirane jedne u odnosu na druge. Društvo, dakle, pretpostavlja organizaciju svesnu sebe, koja nije ništa drugo doli klasifikacija. Ta organizacija društva se prirodno prenosi i na prostor koji ono zauzima..." (Elementarni oblici religijskog života, str. 391 -400) Tako sociologija izgleda pozvana da nauci o čoveku otvori novi put. Dosad se stajalo pred sledećim alternativama: ili objasniti čovekovo više i osobene sposobnosti svodeći ih na niže oblike bića, um na čula, duh na materiju, što je značilo poricati njihovu osobenost: ili ih, pak povezivati s nekim nadiskustvenom stvarnošću koja se postuliše, ali čije se postojanje ne može utvrditi nikakvim posmatranjem. Duh je u zabunu dovodilo to što se smatralo da je pojedinac finis naturae: izgledalo je da s onu stranu nema više ničeg, bar ne ničeg što nauka može dosegnuti. Ali, otkako se priznalo da iznad pojedinca postoji društvo i da ono nije nominalno i umstveno biće već sistem delatnih sila, postao je moguć nov način da se čovek objasni. Da bi se sačuvali njegovi distinktivni atributi više nije nužno postaviti ih van iskustva. Ako ništa drugo, pre nego što se ode u tu krajnost, uputno je istražiti ne dolazi li to što u pojedincu nadmašuje pojedinca od one nadindividualne, ali u iskustvu date stvarnosti koja je društvo. Svakako, ne bi se već sada moglo kazati dokle se ova objašnjenja mogu protegnuti i jesu li kadra da otklone sve probleme. Ali, isto tako je nemoguće unapred označiti granicu koju ona ne bi mogla da pređe, hipotezu treba pak iskušati i podvrći je što se može metodičnije činjeničnoj proveriti." (ibid, str. 403).

⁸ ibid, str. 397.

diferencijalna obeležja koja logika pokazuje u raznim trenucima istorije: ona evoluirala poput društava samih. Ali, ma kako stvarne bile, ove razlike nas ne smeju navesti da prenebregnemo sličnosti koje nisu manje bitne". Dakle, kao i kod Marxa, ostavlja se mogućnost da jedan skup činjenica ne bude objašnjen, tj. obuhvaćen redukcionističkim načelom.

Kod Durkheima je kauzalno objašnjenje ograničeno isključivo na nastanak logike, na njenu genezu. Nakon nastanka logika ima samostalan život, pa sociologističko objašnjenje promjena u logici od časa nastanka može biti samo funkcionalno ili korelacijsko, ali ne i kauzalno. Društvene se strukture i dalje podudaraju s logičkim i predstavljaju temelj redukcije, ali sada je samostalni život logike samoposredno kauzalno objašnjiv društvenim kategorijama, tj. preko pretpostavke o društvenoj genezi. Umjesto društvenog antecedensa i logičkog konsekvensa, sada imamo paralelizam različitih gena, tj. funkcionalnu povezanost⁹

Strogi program u sociologiji spoznaje

"Strogi program u sociologiji spoznaje" Davida Bloora i Barry Barnes (i šire, "edimburške škole" u teoriji znanosti) počiva na sljedećim programskim obilježima.¹⁰

"Cilj sociologije spoznaje jest da pomoću utjecaja koji djeluju na ljudska uvjerenja objasni njihov nastanak. Ovaj program možemo razložiti na četiri

⁹ Sasvim je opravdano pitanje koliko je ovaj paralelizam i dalje podoban za redukciju. Tako npr. Ernst Nagel u *Strukturi nauke* kaže: "... funkcionalizam je stanovište u društvenim naukama koje... inzistira na "autonomnom" karakteru ovih disciplina i suprostavlja se "redukcionističkim" interpretacijama društvene činjenice pomoću ne-ljudskih oblika ili formi ponašanja" (str. 463). S druge strane, pojam "funkcija" upotrebljava se u barem šest različitih značenja: 1. uzajamna zavisnost više varijabli, 2. skup procesa ili operacija unutar nekog efekta svakog od njih, 3. "životna funkcija", 4. primjena, korist ili efekt neke stvari, 5. skup posljedica koje neka stvar ili aktivnost ima po "sistem kao cjelinu" i 6. doprinos koji entitet daje održavanju nekog sistema. Po mom mišljenju, pojam funkcije najčešće se upotrebljava u smislu koji je naveo Radcliffe-Brown: "funkcija pretpostavlja udio koji taj dio ima, doprinos koji daje životu organizma kao cjeline" (*Struktura i funkcija u primitivnom društvu*, str. 250). Vratimo li se sada Durkheimu, funkcionalizam bi opravdao redukciju logike na društvo time što će logiku definirati kao institucionaliziranu društvenu potrebu ili kao nužni uvjet opstanka društva".

¹⁰ David Bloor: "Wittgenstein and Mannheim on the Sociology of Mathematics", *Studies in the History and Philosophy of Science*, Vol. 4 (1973), slično i u: David Bloor, *Knowledge and Social Imagery*, Routledge and Kegan Paul, London, 1976., str. 4-5. Vidi moj prijevod iz knjige u *Kulturnom radniku* 2-90.

zahtjeva. Sociologija spoznaje mora prvo locirati uzroke vjerovanja, tj. opće zakone kojima se vjerovanja povezuju s nužnim i dovoljnim uvjetima koji ih određuju. Drugo, za vjerovanja istraživača koji slijedi ovaj program ne smije biti iznimke. Moramo izbjeći povlašteni položaj te navesti uzroke kako za vjerovanja kojih se pridržavamo tako i za ona koje odbacujemo. Program mora biti nepristran s obzirom na istinitost i lažnost. Sljedeći je zahtjev sukladan navedenom. Sociologija spoznaje mora objasniti vlastito pojavljivanje i vlastite posljedice: ona mora biti reflektivna. Četvrti i posljednji zahtjev je razrada zahtjeva za nepristranošću. Ne samo da moramo objasniti i istinita i lažna vjerovanja, već isti tipovi uzroka moraju stvarati obje klase vjerovanja. Ovaj zahtjev možemo nazvati zahtjevom za simetrijom. Odsada ćemo ova četiri zahtjeva, kauzalnost, nepristranost, reflektivnost i simetrija nazivati strogim programom u sociologiji spoznaje”.

Što je u tom programu “strogo”? Navedeni je program strog jer smatra da su sva vjerovanja determinirana i stvorena pronalazljivim uzrocima. “On pretpostavlja da je za svako vjerovanje, u bilo kojem kontekstu, moguće (a možda i nužno) utvrditi aspekte konteksta koji su u pojedinačnim slučajevima nužni, a zajedno i dovoljni da stvore vjerovanje koje valja objasniti... Koji se tip nužnosti ovdje podrazumijeva? Na drugom mjestu u istom članku, Bloor tvrdi da se ta nužnost svodi na socijalnu prinudu”.¹¹

Bloorovu redukcionističku hipotezu možemo formulirati na sljedeći način: sva vjerovanja (pa tako i rezultati znanstvene spoznaje) mogu se u potpunosti objasniti sociološkim sredstvima. Dopuna hipoteze glasila bi: za objašnjenje vjerovanja i sadržaja znanstvene spoznaje nije potrebna racionalistička pretpostavka¹² o nezavisnosti procjene spoznajnih fenomena, tj. pretpostavka prema kojoj vjerovanja i njihov sadržaj imaju vansubjektivni i naddruštveni karakter i zbog koje treba postojati posebno (antikauzalno), tj. racionalno, ili, kako Bloor kaže, teleološko objašnjenje za istinita vjerovanja.

Za razliku od racionalizma koji ističe “privilegirani status” istinitih vjerovanja u objašnjenju, tj. dualizam objašnjenja s obzirom na apriornu procjenu istinitosti ili lažnosti vjerovanja, strogi program nudi unifikaciju objašnjenja: sva vjerovanja, bez obzira na vrednovanje, moraju se objasniti na isti način (istim

¹¹ Erik Millstone: “A Framework for the Sociology of Knowledge”, *Social Studies of Science*, Vol. 8 (1978), str. 112.

¹² Terminološko razjašnjenje: Suprostavljenje racionalizma sociologizmu ne znači da sociologističko objašnjenje nije racionalno, (Bloor čak često tvrdi da ono mora biti kauzalno kako bi bilo znanstveno, tj. racionalno). Racionalizam je ovdje samo oznaka za antisociologistički stav koji se poziva na vankontekstualnost procjene istinitosti vjeovanja.

tipovima uzroka). Kako bismo u tom raznolikom polju vjerovanja mogli razlučiti (socijalne) pravilnosti njihova formiranja, potrebno je izbjeći primarne procjene o njihovoj istinitosti.

Nadalje, strogi program nudi objašnjenje manje poznatog pomoću poznatijeg, primjerice prihvatljivost složenih zakona matematika pomoću rasprava o prava prvenstva nad otkrićem ili pomoću sistema vladajućih ideja.¹³ I z m e đ u vjerovanja (eksplanada) i socijalnih fenomena (eksplanantia) Bloor smatra da postoji jednostrana klauzalna veza. Društvena su zbivanja dovoljni razlozi za objašnjenje vjerovanja. Oni su njihovi eficientni uzroci. Zakonitosti koji se navode su primjerice "otkrića potiču rasprave o primatu nad otkrićem" ili "društva nazivaju misterioznim one činjenice ili aktivnosti koje žele prikriti."¹⁴

Objašnjava li geneza nekog stanja samo stanje? Prema kauzalizmu strogog programa odgovor je potvrđan, a prema racionalizmu negativan. Argumenti protiv kauzalizma (za autonomiju racionalne procjene) su sljedeći.

1. *Razlozi za vjerovanje nisu uzroci vjerovanja.* Matthias Kaiser¹⁵ navodi jedan zgodan primjer protiv isključivosti kauzalnog objašnjenja: učenik iza školskog sata redovito prati mladu, zgodnu profesoricu do zbornice ne bi li (po vlastitom vjerovanju) saznao nešto više o nastavnom predmetu. Njegovi su razlozi: saznati što više o predmetu koji profesorica predaje. Kauzalist će pronaći latentne uzroke njegovom ponašanju - njemu se sviđa profesorica. Koje je objašnjenje podobnije? Kaiser odgovara da podobnost objašnjenja ovisi o količini informacija koje imamo o učeniku, npr. ako učenik ima odlične ocjene iz drugih predmeta, mogli bismo razložno zaključiti da su učenikovi razlozi podobniji za objašnjenje njegova ponašanja od sociologovih "skrivenih uzroka". Stoga izbor odgovarajućeg objašnjenja sada se svodi na odgovarajuće objašnjenje razloga (npr. zašto učenik želi znati više o nastavnom predmetu).

2. *Vjerovanja nisu determinirana socijalno.* Prva varijanta ovog prigovora glasi: nijedno vjerovanje nije determinirano socijalno, a druga: vjerovanja nisu determinirana samo socijalno. Prva je varijanta očigledno pogrešna: poznajemo barem neke primjere socijalno determiniranih vjerovanja. Odgovor na drugu varijantu prigovora Bloor jasno formulira: naravno da postoje razne vrste determiniranosti (psihološka, biološka, ekonomska i td.), ali je pitanje postoji li

¹³ Ovdje je kriterij objašnjenja koji neki teoretičari ističu kao definiciju objašnjenja ujedno i samo objašnjenje.

¹⁴ Obje su tvrdnje prihvatljivi kandidati, ali nijedna od njih ne specificira nužne i dovoljne uvjete za vjerovanje... Bloorovo djelo puno je fascinantnih i prihvatljivih sadržajnih tvrdnji ali nijedna od njih ne podiže njegovom vlastitom metodološkom stereotipu objašnjenju vjerovanja pomoću kauzalnog zakona. Millstone, ibid 119.

¹⁵ Racionalnost, razlozi i sociologija spoznaje", *Filozofska istraživanja* 34-90, str. 202.

nešto iznimno u vjerovanjima znanstvenika (koji formuliraju "istinska vjerovanja") što može objasniti biologija i psihologija. Drugim riječima, sociologizam je (bar zanimljiviji ako ne i isključivi) tip determinacije koji može objasniti specifičnosti znanstvene spoznaje (vidi niže).

3. *Sadržaji vjerovanja nemaju uzroke.* Možda je jasno da vjerovanja imaju uzroke, ali sadržaji ih zacijelo nemaju. Netko može vjerovati da je pet prosti broj jer su ga tome naučili u školi, ali sociologija ne može odgovoriti zašto je pet prosti broj. Bloorov bi odgovor glasio: istinostna vrijednost sadržaja suda "pet je prosti broj" ovisi o prihvaćanju definicije prostog broja i definicije broj pet. Razlozi zbog kojih smo prihvatili upravo te definicije, a ne neke druge, isključivo su socijalne prirode. Sredstva procjene vjerodostojnosti suda su lokalne prirode, ma koliko se trudili da toj vjerodostojnosti pribavimo apsolutnologički karakter.

4. *Norme za procjenu istinitosti vjerovanja nisu determinirane.* Primjerice logika. Kada bi logika bila promjenljiva kao i društvo, i nikakvo pouzdano znanje ne bi bilo moguće. Bloor i Barnes su (u članku "Relativizam, racionalizam i sociologija spoznaje") npr. upotrijebili Lewis Carrollov dokaz o mogućnosti deduktivnog opravdanja deduktivnog zaključka kao argument o neutemeljenosti tkz. "samostalnosti" logike, tj. za tvrdnju da logika počiva na odlukama. Počivaju li logika i matematika na "pregovorima", kako to kaže Bloor, jasno je da odluke o normama treba prihvatiti kao socijalne konvencije koje se, dakako, objašnjavaju sociološkim sredstvima.

5. *Ako su sva vjerovanja determinirana socijalno, onda je i teorija o socijalnoj determinaciji socijalno determinirana.* Ovaj, tzv. argument samoopovrgljivosti, često se upotrebljavao protiv sociologizma i nemogućnosti njegova zasnivanja. Pri tome je prešutno pretpostavljeno da socijalna determinacija povlači laž. Odbacimo li ovu nedokazanu prešutnu pretpostavku, problem utemeljenja postaje pseudoproblem.

6. *Sociologija može utvrditi uvjete koji su djelovali u formiranju nekog vjerovanja, ali ne može utvrditi nomičku povezanost te kauzalne veze.* Sociologija ne može odgovoriti na problem kontrafaktičkih kondicionalnih tvrdnji: što bi se dogodilo da djelatni "uzroci" nisu bili prisutni. Ona može utvrditi samo elementarnu korelaciju dvaju pojava, ali ne i njihovu uzrokovanost. Za kauzalnu povezanost potrebno je stvoriti hipotezu o nomičkoj povezanosti tipa "svaki put kad se pojavi fenomen A nastat će fenomen B. Ne pojavi li se fenomen A, B neće nastati". Na ovaj prigovor možemo nadovezati.

7. *Humeov argument protiv mogućnosti empirijskog ustanovljenja kauzalne veze.*

Preduvjet koji u sociologiji još nije zadovoljen jest utvrđivanje kauzalne veze u pojedinačnim slučajevima. Humeov problem može se u sociologističkom programu pojaviti na nekom višem nivou generaliziranja, stoga se sociolog(ist)

može za početak zadovoljiti i navođenjem empirijskih instanci kauzalne veze i ne mora navesti zakon koji je instanciran tim primjerom.

8. Sociološko objašnjenje je nužan ali ne i dovoljan uvjet u kauzalnom objašnjenju vjerovanja. Primjer: da bismo zapalili svijeću u prostoru treba postojati kisik (nužan uvjet), ali je isto tako potrebno da netko zapali fitilj (dovoljan uvjet). Analogno, društvo je kontekst bez kojeg znana ne bi bilo (nužan uvjet), ali nije dovoljan uvjet da bismo poznavali infinitezimalni račun. No, kao što bez kisika paljenje fitilja ne bi bilo dovoljan uvjet za sagorijevanje svijeće, tako ni bez društva poznavanje infinitezimalnog računa ne bi moglo postojati. S malo razmišljanja argument se preokreće: kao što je kisik (nužan uvjet) ključ objašnjenja sagorijevanja svijeće, tako je i društvo ili neki socijalni aspekt (nužan uvjet) ključ za razumjevanje infinitezimalnog računa. Budući da su racionalisti odbacili "kontekst otkrića" kao irelevantan za objašnjenje njegove racionalnosti, onda se sociolog ne mora ni truditi da objašnjava "dovoljan uvjet", tj. razloge koji su doveli do njegovog otkrića. No postoji opće slaganje da je upravo u objašnjenju "konteksta otkrića", tj. "dovoljnih uvjeta" ležala prednost sociologa pred racionalistom. Tako se navodni argument protiv sociologa okreće u njegovu korist.

Pored navedenih argumenata, koji se mogu oboriti, objašnjenje nekog vjerovanja pomoću njegovog nastanka prema racionalizmu jest nedostatno objašnjenje, jer istinitost nekog vjerovanja nadilazi konkretnu subjektivnu predodžbu o toj istinitosti i uvjete njenog nastanka. Stoga istinitost vjerovanja, prema racionalizmu, moramo moći procjenjivati nezavisno od konteksta nastanka i upravo u toj nezavisnosti procjene leži mogućnost ispravnog spoznavanja.

Ta racionalistička moć vankontekstualnog prosuđivanja ne poziva se na faktičku, empirijsku (ne)sposobnost osobe da vrednuje vjerovanja, tj. na tzv. prirodnu racionalnost, već na norme procjene kojih se moraju pridržavati sve osobe žele li biti racionalne. Najčešći primjer je logika: ona nam ne govori kako ljudi zaključuju, već kako bi trebali zaključivati. Stoga u znanstvenoj, racionalnoj procjeni valja koristiti općeljudske, "objektivne" norme, a ne njihove empirijske oblike. Dok se logika, filozofija i znanost bave takvim normativnim procjenama ili racionalnim rekonstrukcijama, sociologija se bavi konkretnim oblicima rezoniranja.

Na temelju takve podjele izgradile su se mnoge predrasude: 1. sociologija ne može vrednovati istinita vjerovanja, jer joj nisu dostupna normativno-racionalna, već samo empirijska sredstva za procjenu. Shodno tome, sociologija se može baviti samo lažnim vjerovanjima i tipovima izvrtanja istine. 2. sociologija ne može objasniti same norme racionalnog prosuđivanja, 3. sociologija sama nije normativna.

Može li sociologija objasniti istinita vjerovanja (znanja) ili ne, nije pitanje apriorne odluke, već empirijskog istraživanja, kaže Bloor. No za to su joj

potrebna metodološka sredstva koja upotrebljava "stroga znanost". Strogoća znanstvenog objašnjenja nije moguća ako smatramo da je eksplanatorni dualizam pogodan ili potreban, stoga sociologija mora prihvatiti četiri navedene metodološke "norme". Nepristranost je potrebna radi potpune deskripcije objašnjavalačkog polja, simetričnost i kauzalnost radi unifikacije objašnjenja, a refleksivnost radi testiranja neproturječnosti.

Bloorova hipoteza o "racionalnim" normama jest, slično Durkheimu, da su racionalne norme ujedno socijalne norme. Kriteriji valjanosti i vjerodostojnosti su lokalnog karaktera, pa će strogi program ispitivati lokalni karakter normi valjanosti vjerovanja i vjerodostojnosti znanja. Drugim riječima, hoće li neki postupak biti racionalan, može se odrediti samo s obzirom na kontekst vrednovanja, na društvo koje legitimira ili odbacuje navedeni postupak. Navedena hipoteza formulirana je i kao jednostavna "socijalna teorija objektivnosti". Ona kaže: "objektivno = socijalno". Nadindividualni karakter vjerovanja pruža isključivo zajednica, a to što pruža zajednica jest objektivno. Teorija ne kaže da je objektivno=istinito, kao što tvrdi racionalizam, već samo to da su norme objektiviranja (pretvaranja subjektivnog iskustva ili uvjerenja u nešto u kontekstu prihvatljivo, razumljivo i nadindividualno, tj. lokalno "univerzalno") isključivo podložne društvenoj kontroli.¹⁶

Što se tiče normativnosti, Bloor priznaje da njegovu teoriju valja odbaciti ako je racionalistički normativizam istinit, pa se zajedno s Barnesom i zagovornicima strogog programa zalaže za ispitivanje "prirodne racionalnosti". Normativne rekonstrukcije znanstvene povijesti bit će prema tome uvijek rekonstrukcije nekoga subjekta ili zajednice, s određenim interesima, potrebama, nahođenjima, stoga nema govora o "vječnim, neproblematičnim normama".

Međutim, i sociologija kao znanost barata metodološkim normama (i sam je strogi programa u tom smislu normativan). Kitcher na primjeru Newtonovih i Darwinovih objašnjenja tvrdi da obećanje unifikacije objašnjenja često prethodi utvrđivanju činjenica, pa je prema tome unifikacija, u našem slučaju sociologistička, jedan od prioriteta.

Strogi program kao metodološko istraživački program

Za opravdanje sociologizma potrebno je napraviti razliku u vrednovanju metodološkog programa i vrednovanju teorije koja proizlazi iz programa ili ga podržava. Mjerila za vrednovanje metodološkog programa bitno su različita od vrednovanja teorije. Stoga Bloorove sociološke teorije kao i one koje podržavaju

¹⁶ Racionalist Pooper bi rekao: "prijateljsko-neprijateljska zajednica istraživača"

strogi program treba vrednovati posebno. One ne padaju s programom, kao što ni program ne pada s njima.

Nazovimo strogi program metodološko istraživačkim programom (u Lakatosevom smislu). Jedan od ključnih kriterija vrednovanja metodološko istraživačkih programa po Lakatosu je potencijalno uvećanje opsega objašnjenja: bolji (progresivan) je onaj program koji može objasniti više činjenica. Jezgro strogog programa jest upravo metodološko načelo uvećanog opsega objašnjenja formulirano kao hipoteza: iskazi objašnjivi racionalističkim sredstvima mogu se objasniti sociologističkim. Iskazi koji padaju van racionalističkog objašnjenja mogu se objasniti sociologističkim sredstvima, ali ne i racionalističkim. Prema tome sociologizam može objasniti iracionalna vjerovanja (što racionalizam priznaje), ali i ona za koja racionalist vjeruje da je isključivo njegovo područje podobno.

U svojim člancima "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes" i "History of Science and Its Rational Reconstructions", Imre Lakatos predložio je razloge i načine za procjenu metodološko-istraživačkih programa. Prema njegovim uputama, Bloorov strogi program u potpunosti zadovoljava navedene kriterije, štoviše, on će u mnogočemu nadići i popraviti metode racionalne rekonstrukcije.

Lakatos smatra da su racionalne rekonstrukcije znanstvene povijesti njegovih prethodnika prekratkog dometa. Klasični primjeri prethodnika svodili su se na oštru demarkaciju znanosti i neznanosti, a prema tim definicijama, mnogo je teorija moralo biti proglašeno neznanstvenim, odnosno podložnim sociološkoj (eksternalnoj) analizi. Iako su induktivisti odbacivali sve "metafizičke" stavove uključujući i one kojima je kriterij provjere bio sumnjiv. Konvencionalisti su uzimali samo jedan kriterij u procjeni znanstvenih teorija - jednostavnost. Popperov falsifikacionistički kriterij isključivao je mnoge teorije koje nisu mogle opravdati falsificirajuće protuprimjere. U svim tim primjerima ostalo je mnogo, isuviše mnogo, znanstvenih teorija koje su upravo zbog apriornih kriterija demarkacije bile gurnute u područje iracionalnog, tj. podložnog sociološkim i psihološkim analizama. Svaki kriterij demarkacije podrazumjeva i demarkaciju racionalnog i iracionalnog u znanosti te da je ta granica pomična s obzirom na to koji ćemo od njih prihvatiti. Nesumljivo je, međutim, da su mnoga značajna otkrića u znanosti izvedena unatoč tim kriterijima, stoga će očito najbolji kriterij demarkacije biti onaj koji će uspjeti opravdati što više znanstvenih teorija. Da bi uklonio rigorizam prethodnih kriterija, Lakatosevi su kriteriji ukratko sljedeći:

1. krucijalne eksperimente procjenjujemo tek dugo nakon otkrića,
2. istraživački program napreduje sve dok njegov teorijski rast anticipira njegov empirijski rast, a stagnira ako teorijski rast zaostaje za empirijskim,
3. ako istraživački program objašnjava više od rivala on ga istiskuje i

rival može biti eliminiran,

4. da bi došlo do zamjene teorija prva teorija čak ni ne mora biti opovrgnuta,

5. niti logičarova dokaz nezozistentnosti, niti eksperimentirajući učenjak ne mogu poraziti istraživački program jednim udarcem,

6. da bismo objasnili različite brzine razvoja istraživačkih programa, može biti potrebno pozvati se na vanjsku historiju,

7. racionalna rekonstrukcija ne može biti sveobuhvatna, jer ljudi nisu potpuno racionalna živa bića,

8. historija nauke uvijek je bogatija od svoje racionalne rekonstrukcije.

Što se tiče distinkcije unutrašnja i vanjska historija (prva je isključivo racionalna, a druga psihosociološka), važe sljedeći principi:

a. razgraničenje normativnog (unutrašnjeg) i empirijskog (vanjskog) različito je za svaku metodologiju,

b. pri tome je vanjska historija irelevantna ili irelevantnija,

c. historija nauke je test za racionalne rekonstrukcije.

Bloor je napadao ideju prema kojoj prvo moramo imati normativnu definiciju racionalnosti kako bismo tek onda dopustili da našu sliku o racionalnosti znanosti dopuni vanjska empirijska historija. Logička posljedica takve distinkcije bila je u svim slučajevima racionalne rekonstrukcije znanosti, da su mnoge teorije ostale u sferi iracionalnog, te da nikakva racionalna rekonstrukcija nije mogla dati potpuno objašnjenje zbog čega je neka teorija pobijedila i zadobila status znanstvene istine. Bloorov program, i njegov "empiristički" zahtjev, ukazuje na besmislenost Lakatosevog prvog zahtjeva: ako je razgraničenje potrebno posebno primjenjivati za svaku novu metodologiju, onda je sam zahtjev besmislen. Mnogo je jednostavnije odbaciti normativno razgraničenje i ispitivati socijalne uvjete vjerodostojnosti i valjanosti, koji su bili djelatni u znanstvenim postupcima, pa predložiti unificirano objašnjenje za te različite kriterije.

Lakatos pretpostavlja da su "vanjska historija" i historija nauke različite, ali ne može odrediti koju količinu "vanjske" historije treba uključiti u objašnjenje "unutarnje". Strogi program međutim, ukidanjem distinkcije racionalne i iracionalne historije, pokazuje na koji način historija nauke postaje "test racionalne rekonstrukcije". Historija je uvijek racionalna historija. Ona neće biti samo test, već i sredstvo objašnjenja "unutarnje rekonstrukcije". Bloorov program unosi poboljšanje u rasprave o kriterijima demarkacije. Kriteriji racionalnosti derivirat će se iz realne znanstvene historije i bit će isključivo lokalnog karaktera. Zašto je jedna teorija proglašena istinitom a druga lažnom, ne ovisi isključivo o svojstvima samih teorija, već o lokalnim kriterijima vjerodostojnosti koji su se primjenjivali u danom slučaju. Umjesto procjene nekih teorija koje su normativno proglašene racionalnim ili istinitim, strogi nam program sugerira da procjenjujemo sve teorije

i da empirijski pogledamo koji su kriteriji racionalnosti bili korišteni prilikom ustoličenja jedne teorije kao istinite ili racionalne. Pri tome racionalnost nije nikakva fikcija, ili proizvoljno odabran kriterij, već empirijski ustanovljen i sukljadan historiografiji znanosti.

Historiografski stav koji predlaže Lakatos radi nadopunjavanja racionalne rekonstrukcije, s druge strane, pokazuje da je strogi program u posljednjih petnaestak godina očito bio progresivan, jer je njegov teorijski rast anticipirao empirijski. S druge je strane, program racionalne rekonstrukcije historije znanosti zbog svoje rigoroznosti bio osuđen da zaostaje za svojim empirijskim rastom.

Shodno Lalatosevoim kriterijima, da bismo slijedili sociologistički program, ne moramo opovrgnuti rivalski (racionalistički). Bitno je da teorijski rast anticipira empirijski i da objašnjava više od rivala. Ako strogi (sociologistički) program i racionalistički program smatramo konkurirajućim metodološko-istraživačkim programima, prvi je uvijek u prednosti nad potonjim, jer nikakav teorijski rast u racionalističkoj rekonstrukciji ne može anticipirati onoliko empirijskih podataka koliko to može sociologistički, koji priznaje historiju kao činjeničnu bazu za objašnjenje.

Nadalje, prednost strogog programa pred racionalnim rekonstrukcijama sastoji se u tome da strogi program može dati kauzalno objašnjenje nasljeđivanja teorija. To kauzalno objašnjenje slijedit će iz empirijskih podataka, a ne iz proizvoljno racionalističkih kriterija. Stoga on ne transformira empirijske podatke, kao što je slučaj u racionalnoj rekonstrukciji, već ih objašnjava tvrdnjama koje pripadaju jezgri programa i teorije, a ne ad hoc ili dodatnim hipotezama posuđenim iz "vanjske" povijesti.

Postoji i pragmatični kriterij u procjeni konkurirajućih metodološko-istraživačkih programa. Lakatos je tvrdio da uspješnost programa treba opravdati racionalističkim sredstvima (logikom znanstvene situacije) i posuđenim objašnjenjem iz "vanjske" historije. Sociolog, međutim, ima puno pravo ustvrditi kako uspješnost programa ima gorovo isključivo sociološko objašnjenje. Čak i tamo gdje se opravdanja uspjeha mogu činiti racionalno objašnjivim, uspjeh racionalnog kriterija ima sociološko objašnjenje. S druge strane, ako je uspješnost kriterij legitimacije programa koji smijemo primjeniti na kontraverzu racionalizam - sociologizam, vidimo da sociologizam postaje sve dominantniji tip istraživanja u znanosti, pa se umjesto o racionalnoj rekonstrukciji sve češće govori o socijalnoj i narativnoj rekonstrukciji znanosti.¹⁷

¹⁷ Steven Shapin: "History of Science and its Sociological Reconstructions", *History of Science*, 20-82. Joseph Rouse: "The Narrative Reconstruction of Science". Vidi također: Bruno Latour, *Science in Action*, Open University Press 1977, Steve Woolgar (ed.), *Knowledge and Reflexivity*, SAGE London, 1988. Roy Wallis (ed.), *The Social Construction of Rejected Knowledge*, University of Keele Press 1979.

Međutim, usporedba konkurirajućih programa skopčana je s nekoliko poteškoća. Prvo, objašnjavaju li ti programi iste činjenice? Drugo, nije li anticipacija empirijskog rasta kod strogog programa (kojem racionalistički ne može konkurirati jer ni ne objašnjava "empirijske" činjenice već njihovu idealiziranu verziju u obliku logičkih razloga) vezana za partikularnu interpretaciju znanstvenih rezultata, za neku vrstu "socioterapije", kako kaže Popper, u kojoj se razlozi interpretiraju kao da imaju socijalne uzroke? Čini se kao da je socijalne uzroke lakše pronaći od racionalnih razloga jer ih možemo gotovo proizvoljno imputirati.

Slaba točka strogog programa jesu znanja matematike i logike. U knjizi *Knowledge and Social Imagery* Bloor napada Mannheimovu nekozistentnost u primjeni sociologističkih načela, jer ostavlja nedimnutim matematičke tvrdnje i uopće teorije prirodnih znanosti. Dobro je poznata činjenica sociologije spoznaje, da su apriorne spoznaje logike i matematike *experimentum crucis* sociologističkog programa. Ako se strogi program ne bi mogao primjenjivati na sve matematičke spoznaje, konkurirajući metodološko-istraživački program, u ovom slučaju racionalistički, mogao bi odnijeti i globalnu pobjedu. Bloorov odgovor leži u pretvaranju Popperovske metode nagađanja i odbacivanja u socijalnu teoriju opravdanja, koja kaže da tipovi opravdanja i uvjeravanja ovise o socijalnoj strukturi koja ih potiče ili stvara.¹⁸

Čak kad bismo i pretpostavili da pomoću strogog programa možemo objasniti sva znanja (vjerovanja) matematike i logike, moglo bi se postaviti pitanje je li to objašnjenje, prema obećanju najjednostavnije. U svojoj knjizi *Brainstorms* Daniel Denett iznosi uvjerljivu obranu racionalizma pred argumentima kauzalističkih pristupa: jednostavnost. Zamislimo, kaže Denett, da želimo znati koji će potez u igri odigrati naš šahovski kompjutor. To bismo mogli saznati tako da proučimo načine sklapanja i funkcioniranja kompjutora ili

¹⁸ U spisu "Polyhedra and the Abominations of Leviticus: Cognitive Styles in Mathematics", u : M. Hesse, *Essays in the Sociology of Perceptions*, Routledge, London 1982, Bloor je logiku otkrića zamijenio sociologijom otkrića: "matematika je nešto o čemu treba pregovarati... socijalno je determinirano sve ono o čemu se raspravlja u pregovorima: matematika je sve ono čime pregovori rezultiraju i ništa više"(197). A sociologija ustanovljava obrasce preovora. Objedinjavajuća ideja te teorije jest da će se u odgovoru na anomaliju, pa tako i o zactavanju intelektualnih granica pregovarati u skladu s obrascem socijalnih ograničenja"(202). "Unutar danog socijalnog konteksta samo će određene forme uvjeravanja i opravdanja biti svrsishodne...Procesom selektivnog poticanja, u društvenom kontekstu pojavi će se karakteristični oblici argumenata koji će se isticati svojom učestalošću. To će svakoj socijalnoj strukturi dati dominirajući repertoar eksplicitnih tipova opravdanja i karakterističnih stilova znanja. Zaključivanje na individualno ponašanje tada se opravdava time što će pojedinci s velikom vjerojatnošću pokazivati tipične oblike" (204-5)

poznavanjem šahovskog programa. Takvi su pristupi vrlo složeni, a upitno je bi li riješili naš problem. Nasuprot njima, najelegantniji, najekonomičniji, a možda i najpouzdaniji bio bi racionalistički pristup: pokušaj da shvatimo što bi u danom trenutku za kompjutor bio najracionalniji potez.

Jesu li objašnjenju vjerovanja socijalni uzroci jedini tip djelatnih uzroka? Ako u objašnjenju možemo koristiti biološke ili psihološke uzroke, koliko je opravdano izinzistirati na sociologističkom shvaćanju? Millstone i Nola¹⁹ tvrde da postoje uska i šira interpretacija strogog programa. Prema "uskoj" interpretaciji svi su uzroci socijalni, dok su prema "široj" svi uzroci dopušteni. Ako pored socijalnih uzroka postoje i drugi tipovi kauzalnog objašnjenja, onda kauzalno objašnjenje vjerovanja, prema Millstonj, nije sociologija spoznaje (sociologizam). Bloor smatra da postoje i drugi tipovi uzroka vjerovanja, ali da u njima "nema ništa posebno zanimljivo što bi objasnilo sudove znanstvenika", pa za sva znanstvena vjerovanja, bez obzira mogu li se za njih naći i druga kauzalna objašnjenja, pokušava objasniti socijalnim uzrocima. Najpogodniji protukandidati socijalnim uzrocima su psihološki: motivi, interesi, kognitivni mehanizmi odlučivanja. Kad su psihološki uzroci empirijski ustanovljivi, zastupnici strogog programa pokušavaju pronaći sociološko objašnjenje za izbor motiva, interesa i odluka. Drugim riječima, tada su psihološki uzroci uzroci prvog reda koje treba objasniti "dubljim" socijalnim uzrocima, pa se time ne narušava sociologistički program.

Sociologistički strogi program ima relativnu čvrstu metodološku jezgru i opravdanje, no za izgradnju sveobuhvatne socijalne teorije znanja, koja će ustanoviti pravilnosti kauzalnog formiranja vjerovanja i njihovih sadržaja, potrebno je iskoristiti ili formulirati teorije koje ga podupiru i kojima će se fenomeni objašnjavati. Te će teorije predstavljati zaštitni omotač(protective belt) čvrste jezgre, koji će biti izložen napadu kritike. Metodološki program opovrgavanjem neke od protektivnih i podupirućih teorija neće biti direktno ugrožen, ali će u skladu s Lakatosevim mjerilima za racionalnu rekonstrukciju postati degenerativan i trebat će mu novi tip potpore. (Zanimljivo je spomenuti da Bloorovi kritičari napadaju strogi program kao teoriju a ne kao program²⁰, već sam zahtjev za sociologističkim objašnjenjem. Tip napada analogan je napadu na mehanicizam u okviru mehanicističkog programa).

¹⁹ Robert Nola: "The Strong Programme for the Sociology of Science, Reflexivity and Relativism", *Inquiry*, 3-90.

²⁰ L. Laudan u kritici "The Pseudo-science of Science?", *Philosophy of Social Science* 11(1981) i "More on Bloor", *Philosophy of the Social Sciences* 12(1982) tvrdio je da je strogi program "metasociološki manifest". Od tada tu sintagmu upotrebljavaju mnogi kritičari (Nola, Millstone, Slezak), no unatoč tome oni strogi program tretiraju kao teoriju.

Bloor je naveo pet tipova istraživanja (teorija) koji podupiru strogi program: 1. teorije o povezanosti globalnih socijalnih struktura i opće forme kozmologija kojima se skupine potčinjavaju; 2. studije utjecaja ekonomije, tehnike i industrije na sadržaj znanstvenih teorija; 3. studije utjecaja neznanstvenih kultura na stvaranje i procjenu znanstvenih teorija; 4. studije o važnosti socijalizacije i obrazovanja za izvođenje znanstvenih istraživanja; 5. utjecaj duha vremena na izbor znanstveno-metodoloških programa. Bloor i Barnes ovim istraživanjima dodaju sociološku teoriju objektivnosti, socijalnu teoriju interesa, teoriju implementacije, sociolingvističke teorije (teoriju socijalne kontrole jezične akvizicije, lingvistički konvencionalizam), teoriju pregovora u matematici, empirističku teoriju logike, teoriju smjene znanstvenih paradigmi itd. Time popis teorija nije iscrpljen. Nastavljači sociologizma i strogog programa dodaju čvrsto metodološkoj jezgri konstruktivističku teoriju formiranja znanstvenih činjenica (K. Knorr), teoriju znanstvene dekonstrukcije činjenica (B. Latour), teoriju replikacije znanstvenih činjenica (T. Pinch), teoriju sekundarnosti prirodnog (H. Collins), teoriju refleksivnosti (S. Woolgar, M. Ashmore), a u prilog strogom programu mogu se dodati i razni oblici etnometodoloških studija (Garfinkel, Cicourel, Lynch), konsenzualna teorija istine (Habermas), teorije znanstvenog diskurza (N. Gilbert, M. Mulcahy) kao i sociološke teorije moći (P. Bourdieu).

Teoretičar može doći do formulacije svoje teorije izabiranjem metodološkog programa, ali taj uvjet nije nužan niti često zadovoljen. Teorija može poslužiti sasvim različitim metodološkim programima. Stoga se neke od navedenih teorija ne pozivaju na strogi kauzalističko sociologistički program. Jačina programa ovisi o sposobnosti uključivanja i podvođenju hipoteza, pojedinih teorija i njihovih rezultata u programska načela. Kako smo već istakli, progresivni metodološko istraživački program mora moći objasniti više činjenica i uklopiti više postojećih teorija u svoju "paradigmu".

Za razliku od sociologizma, racionalizam ne može iskoristiti i uklopiti gotovo ni jednu od navedenih teorija. (Zbog toga su racionalisti i izmislili dihtomiju "unutrašnje" i "vanjske" povijesti, kako bi brojne sociološke teorije, njihove rezultate, kao i velik dio znanstvene historiografije mogli isključiti iz polja relevantnih činjenica). Racionalist bi svoju metodološku paradigmu mogao ozdraviti ponovnim pokušajem utvrđivanja stroge demarkacije "racionalnog" i "socijalnog", on bi se morao vratiti čvrstom pozitivističkom stavu koji isključuje bilo koju socijalnu komponentu iz analize znanstvenih vjerovanja. Detektiranje bilo koje socijalne komponente u znanstvenoj aktivnosti, tada znači da tu aktivnost moramo isključiti iz sfere racionalnog. To bi, kako kaže Lakatos, značilo povratak na radikalni induktivizam, na stav koji isključuje velik dio znanstvene povijesti. Dopustimo li, međutim, da društvo ima utjecaja na formiranje znanstvenih teorija ili racionalnih kriterija, dopustit ćemo da strogi program ponovo postane podobno

objašnjenje. Tada će pitanje opet glasiti: čime ćemo spriječiti radikalizam sociologističkog programa?

Zaključak

U ovom članku dokazano je, kako se nadamo, barem tvrdnja da je sociologizam načelno podoban za objašnjenje znanstvenih vjerovanja, odnosno da u strogom programu ne postoje apriorni razlozi za njegovo odbacivanje. Njihova se stvarna podobnost utvrđuje empirijski. Pogrešno je napadati strogi program kao teoriju. On isključivo služi kao globalno metodološko opravdanje za formuliranje znanstvenih (socioloških) teorija kojima se znanstvena vjerovanja pokušavaju u potpunosti objasniti. Vidjeli smo također, da je sociologizam strogog programa u najmanju ruku dobar konkurent racionalističkom programu objašnjenja znanstvenih aktivnosti te da je od njega bolji jer može opravdati mnogo veći broj činjenica iz znanstvene historigrafije. No, čak i kad bi te teorije bile pogrešne, to još ne bi bio dovoljan razlog za potpuno odbacivanje sociologističkog zahtjeva. Tada bi se moglo samo reći da je program u tom trenutku beskoristan i da nam ne donosi nikakvo novo "objašnjavačko obećanje". Sociologizam zasigurno nudi takvo obećanje, jer zadovoljava princip unifikacije, familijarnosti i jednostavnosti kao kriterije za znanstveno objašnjenje i uvećanje znanja.

LITERATURA.

- B a r n e s, Barry & D. B l o o r: "Relativism, Rationalism and the Sociology of Knowledge", in: M. Hollis and S. Lukes (eds.), *Rationality and Relativism*, Oxford, Basil Blackwell 1982)
- B i c c h i e r i, Cristina, Methodological Rules as Conventions", *Phil. Soc. Sci.* 18(1988)
- B l o o r, David, *Knowledge and Social Imagery*, Routledge London, 1976.
- B l o o r, David, *Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge*, New York, 1983.
- B l o o r, David, "A Sociological Theory of Objectivity", in: *Objectivity and Cultural Divergence* (Supplement to Philosophy), 1983-4.
- B l o o r, David, "Polyhedra and the Abominations of Leviticus", *British Journal for the History of Science*, 11(1978).
- B l o o r, David, "The Sociology of Reasons: Or Why Epistemic Factors" are Really "Social Factors", in: J.R. Brown (ed.), *Scientific Rationality: the Sociological Turn*, Dordrecht, Reidel, 1984.
- D u r k h e i m, Emile, *Elementarni oblici religijskog života*, Prosveta, Beograd, 1982.
- F u l l e r, Steve, *Social Epistemology*, Indiana UP, Bloomington and Indianapolis, 1988.
- H e s s e, Mary, "The Strong Thesis of Sociology of Science" in *Revolutions and Reconstructions in the Philosophy of Science*, Hvester Press, Brighton, 1980.
- K n o r r - C e t i n a, Karin, *The Manufacture of Knowledge*, Pergamon Press, 1981.
- L a k a t o s, Imre, *The Methodology of Scientific Research Programmes*, Cambridge University Press, 1986.
- L a k t o u r, Bruno, *Science in Action*, Open University Press, 1987.
- L a u d a n, Larr, "The Pseudo-science of Science?", *Philosophy of Social Science*, 11(1981).
- M a c I v e r, R. M., *Social Causation*, Harper & Row, New York, 1964.
- M e r t o n, Robert, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, Macmillan, London, 1964.
- N a g e l, Ernst, *Struktura nauke*, Nolit, Beograd, 1974.
- N o l a, Robert, "The Strong Programme for the Sociology of Science, Reflexivity and Relativism", *Inquiry* 3(1990).
- P i t t, Joseph (ed.), *Theories of Explanation*, Oxford University Press, 1988.
- R a d c l i f f e - B r o w n, A. R., *Struktura i funkcija u primitivnom društvu*, Prosveta, Beograd, 1982.

R e s t i v o, Sal, "Modern Science as a Social Problem", *Social Problems*, Vol. 35, Nr. 3, 1988.

S l e z a k, Peter, "Scientific Discovery by Computer as Empirical Refutation of the Strong Programme", *Social Studies of Science*, 19(1989).

Odabrana literatura autora strogog programa:

B a r n e s, Barry, *Interests and the Growth of Knowledge* Routledge an Kegan Paul, London, 1977.

B a r n e s, Barry, T. S. *Kuhn and Social Science*, Macmillan, London, 1982.

B a r n e s, Barry & Steven S h a p i n, *The Natural Order: Historical Studies of Scientific Culture*, Sage, London, 1979.

B a r n e s, Barry & D. B l o o r, "Relativism, Rationalism and the Sociology of Knowledge", in: M. Hollis and S. Lukes (eds.), *Rationality and Relativism*, Oxford, Basil Blackwel, 1982.

B l o o r, David, *Knowledge and Social Imagery*, Routledge London, 1976.

B l o o r, David, *Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge*, New York, 1983.

B l o o r, David, "A Sociological Thory of Objectivity", in: *Objectivity and Cultural Divergence* (Supplement to Philosophy), 1983-4.

B l o o r, David, "Durkheim and Mauss Revisited: Classification and the Sociology of Knoeledge", *Studies in the History and Philosophy of Science*, 13(1982)

B l o o r, David, "Polyhedra and the Abominations of Leviticus", *British Journal for the History of Science*, 11(1978).

B l o o r, David, The Sociology of Reasons: Or Why "Epistemic Factors" are Really "Social Factors", in: J. R. Brown (ed.), *Scientific Rationality: the Sociological Turn*, Dordrecht,Reidel, 1984.

B l o o r, David, "The Strenght of the Strong Programme", *Philosophy of Social Science* 11(1981).

B l o o r, David, "Wittgenstein and Mannheim on the Sociology of Mathematics", *Stud. Hist. Phil. Sci.*, 4(1973). no. 2.

B i c c h i e r i, Cristina, "Methodological Rules as Convestions", *Phil. Soc. Sci.* 18(1988).

- Brown, J. R., *The Rational and the Social*, Routledge, London, 1989.
- Collins, Harry, "What is TRASP?: The Radical Programme as a Methodological Imperative", *Philosophy of Social Science*, 11(1981).
- Flew, Antony, "A Strong Programme for the Sociology of Belief", *Inquiry* 25(1982).
- Freudenthal, G., "How Strong is Dr. Bloor's Strong Program", *Studies in the History and Philosophy of Science*, 10(1979).
- Fuller, Steve, *Social Epistemology*, Indiana UP, Bloomington and Indianapolis 1988.
- Hadden, Richard, "Mathematics, Relativism and David Bloor", *Philosophy of Social Sciences*, 18(1988).
- Henderson, David, "On the Sociology of Science and the Continuing Importance of Epistemologically Couched Accounts", *Social Studies of Science*, 20 (1990).
- Hesse, Mary, "The Strong Thesis of Sociology of Science" in *Revolutions and Reconstructions in the Philosophy of Science*, Harvester Press, Brighton 1980.
- Hesse, Mary, "Comments on the Papers of David Bloor and Steven Lukes", *Studies in the Hist. and Phil. of Sci.* Vol. 13 Nr.4-1982. p. 325-331.
- Hollis, Martin, "The Social Destruction of Reality", in Hollis and Lukes (eds.) *Rationality and Relativism*, London, 1982.
- Kaiser, Matthias, "Racionalnost, razlozi i sociologija spoznaje", *Filozofska istraživanja* 34-90.
- Laudan, Larry, "More on Bloor", *Philosophy of the Social Sciences*, 12(1982).
- Laudan, Larry, "The Pseudo-science of Science?", *Philosophy of Social Science*, 11(1981).
- Lukes, Stephen, "Review of Sksi", *Social Studies of Science* 5(1975).
- Lukes, Steven, "Relativism in its Place" in: Hollis and Lukes (eds.) *Rationality and Relativism*, London 1982.
- Meynell, H., "On the Limits of Sociology of Knowledge", *Social Studies of Science* 7(1977).
- Millstone, Eric, "A Framework for the Sociology of Knowledge", *Social Studies of Science*, 8(1978).
- Newton-Smith, William, "Relativism and the Possibility of Interpretation" in: Hollis and Lukes (eds.) *Rationality and Relativism*, London 1982.
- Nola, Robert, "The Strong Programme for the Sociology of Science, Reflexivity and Relativism", *Inquiry*, 3(1990).

- P e t t i t, Philip, "The Strong Programme of Knowledge Without Relativism", in R. Nola (ed.), *Relativism and Realism in Science*, (Dordrecht, Kluwer, 1988.)
- R e s t i v o, Sal, "Modern Science as a Social Problem", *Social Problems*, Vol.35, Nr. 3, 1988.
- R e s t i v o, Sal. "Representations and the Sociology of Mathematical Knowledge", in: Belisle & Schile (eds.), *Les Savoirs dans les Pratiques Quotidiennes, Recherches sur les Représentations*, Paris 1984.
- S l e z a k, Peter, "Scientific Discovery by Computer as Empirical Refutation of the Strong Programme", *Social Studies of Science*, 19(1989).
- S l e z a k, Peter, "Bloor's Bluff", *Social Epistemology*, u tisku.
- T r i p l e t t, Tim, "Relativism and the Sociology of Mathematics: Remarks on Bloor, Flew and Frege", *Inquiry*, 29(1986).
- T u r n e r, Stephen, "Interpretative Charity, Durkheim and the "Strong Programme" in the Sociology of Science", *Philosophy of Social Science*, 11(1981).
- W o o l g a r, Steve, "Interests and Explanation in the Social Study of Science", *Social Studies of Science*, 11(1981).
- W o o l g a r, Steve, *Science, The Very Idea*, Horwood, Tavistock, Chichester, London 1988.
- W o r a l l, John, "Rationality, Sociology and the Symmetry Thesis", rough draft manuscript, Dubrovnik.
- Y c a r l e y, Steven, "The Relationship Between Epistemological and Sociological Cognitive Interests: Some Ambiguities Underlying the Use of Interest Theory in the Study of Scientific Knowledge", *Studies in the History and Philosophy of Science*, 13(1982).

Darko Polšek: WHAT IS SOCIOLOGISM ?

First part of the paper describes various attempts and methodological justifications for the reducing cognitive factors to the social ones. Bloor and Barnes "Strong program in the sociology of knowledge" is one of the recent programs with such an aim. The critics of the "strong programmers", however, have so far treated the strong program as a theory, and the result was more or less devastating (the adherents of the "strong program", on the other side, have developed their own modes of speech very similar to the strong program, as to avoid attacks directed to Bloor and Barnes). Such an identification, leaning on ambiguities between the notions of "program" and "theory", it is claimed, is highly misleading. In spite of often unjustified criticisms, among scientistists (philosophers excluded) there is a growing tendency to observe the ample range of social influences in science as constitutive traits in scientific activity. (One of the reasons is the failure to give an adequate demarcation criterion, which was essential to the rationalists). The strong program has all the features of Lakatosian research programmes, so according to the norms raised by "strong programmers" opponents, even if it fails to meet some of the methodological norms, the core of the program would still be vindicated. So far (without a historical distance and without a better competitor), we may, at least, justifiably say that it is not degenerating.